

УДК 342.57

Олена Березовська-Чміль, Уляна Пилипець

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

В статті досліджено характерні риси, елементи, чинники та специфіку формування громадянського суспільства в Україні. Виявлено перешкоди на шляху становлення громадянського суспільства та проблеми його взаємодії з державою. Обґрунтовано перспективи його розвитку на сучасному етапі.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадські організації, держава, демократія, самоврядування, громадський активізм.

Феномен громадянського суспільства належить до числа найбільш фундаментальних наукових проблем, яка впродовж багатьох років хвилює вчених. З часів появи держави, питання взаємодії влади та суспільства було в центрі уваги, оскільки воно часто призводить до конфліктів, політичних переворотів та революцій. Зараз ця проблема знаходиться в основі глобальних суспільних змін, які відбуваються в багатьох країнах світу і будуть визначати перспективи розвитку світового співтовариства.

Взаємовідносини держави і громадянського суспільства виявляються найбільш важливим фактором розвитку суспільства в цілому. Розуміння комплексу відносин означає пошук можливостей трансформації суспільної системи, її здатності до оновлення та розвитку. Завдання такого роду набуває особливості саме в Україні, яка переживає перехідний період становлення повноцінного громадянського суспільства.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що демократизація українського суспільства, яка почалась після набуття Україною незалежності, являє собою складний системний процес. Вона не зводиться до формального створення інститутів, які довели свою ефективність у сильних демократичних країнах. Демократичні інститути і процедури є лише засобами, з допомогою яких реалізується свобода дій соціальних акторів і забезпечується їхній вплив на процес прийняття політичних рішень. Іншими словами, головною характеристикою демократії є репрезентативність, тобто надання, шляхом демократичних інститутів і процедур, інтересам і діям соціальних акторів політичного виміру. При відсутності незалежних від держави соціальних акторів демократичні інститути і процедури перетворюються у декорацію. Таким чином, шанси на успіх демократичних перетворень в Україні значною мірою визначаються розвитком громадянської активності. Все це обумовлює необхідність дослідження способів і умов формування і розвитку громадянського суспільства.

Тема громадянського суспільства є досить широко вивчена такими такі зарубіжними і українськими авторами, як В. Безродна, А. Колодій, Д. Вовк, О. Крюков, В. Степаненко, А. Рамонайте, Д. Коен, І. Воронов, О. Габріелян, Дж. Коен, Е. Арато, Н. Нижник, В. Піча, О. Скрипнюк, В. Нікітін, Д. Ольшанський, В. Федоренко, З. Голенкова, А. Черних, Л. Романенко та іншими. Проте, на наш погляд, недостатньо висвітленою є саме специфіка зародження та розбудови громадянського суспільства в нашій державі.

Метою статті є дослідження особливостей становлення і розвитку громадянського суспільства в Україні, його характерних рис та специфіки формування на сучасному етапі.

Громадянське суспільство – є одним з найбільш важливих ціннісних і культурологічних феноменів сучасного суспільства. В широкому розумінні воно виступає як сукупність соціальних утворень (груп, колективів), об'єднаних специфічними інтересами (економічними, етнічними, культурними і так далі), що реалізовані поза сферою діяльності держави і дозволяють, в умовах демократичної системи облаштування суспільного життя, контролювати дії держави [4].

Узагальнюючи різноманітні наукові підходи, ми трактуємо громадянське суспільство, як сукупність свідомих активних громадян, суспільних груп, організацій, які захищають загальносуспільні інтереси, намагаються контролювати діяльність органів влади та впливати на прийняття політичних рішень з метою забезпечення власних потреб.

Елементами громадянського суспільства можуть виступати різні об'єднання (професійні, творчі, спортивні, конфесійні тощо), що охоплюють всі сфери суспільного життя. Воно характеризується розвинутими культурними, економічними, правовими і політичними відносинами між самими індивідами, які не є опосередковані державою. В такому суспільстві активно розвивається асоціативне громадське життя, діють ЗМІ, функціонують найрізноманітніші громадські об'єднання. Теорія громадянського суспільства базується на ідеї автономності та індивідуальної свободи громадян, не втручання держави в життя громадянського суспільства і разом з тим його ефективній взаємодії з державою.

Варто зауважити, що стабільний розвиток громадянського суспільства відбувається лише в умовах демократії. Саме цей сектор, тобто громадянське суспільство, в Україні розвивається найуспішніше, але усі ми спостерігаємо останнім часом деякі перепади у розвитку громадянського суспільства в нашій державі. Причиною цього є те, що громадянське суспільство не є верхівковим. Свого роду, елітні групи громадянського суспільства розвиваються доволі успішно, але на низу не спостерігаємо такого масового залучення людей в політику. Наприклад, в Америці, сусідські громади, це те, що зачіпає населення найбільше, люди весь час стикаються з громадянською активністю. В Україні, на жаль, цього поки що немає.

Наступною причиною є незлагоджене середовище. Успішною основою всіх реформ є тісна взаємодія владних структур і суспільства. Якщо присутні представники старих порядків, які прагнуть залишити все як є і населення, яке не сприймає ці реформи, то зазвичай, зміни приречені на поразку. Яскравим прикладом цього є реформа медичної системи, основною складовою якої було укладення декларацій з лікарями. Більшість населення не вважало за потрібне це робити, тому такі бажані зміни в сфері медицини гальмуються. Якщо аналізувати глибше, то варто виокремити той факт, що така тенденція спостерігалась майже у всіх галузях, які реформували. Будь-які реформи в державі впроваджувались важко саме через несприйняття з боку суспільства.

Процес становлення і розвитку громадянського суспільства досить складний і суперечливий, він тривав впродовж усієї історії розвитку людської цивілізації. Кожна держава, розвиваючи громадянське суспільство, вносила певні свої особливості в його структуру. Досить специфічний характер побудови громадянського суспільства має Україна. На це вплинули ряд факторів, а саме: довготривала відсутність власної державності, панування впродовж тривалого часу кріпосництва, що відклало помітний відбиток на психологічній поведінці населення. При всій складності процесу розвитку громадянського суспільства, Україна йде до нього шляхом націотворення, а також через формування української національної еліти. [1]

Однією з основних перешкод до становлення громадянського суспільства в Україні також є складність консолідації самого українського суспільства. Ряд вчених стверджують що Україна є розділеною країною з різноманітними культурними традиціями, світоглядними відмінностями та ментальними особливостями. На жаль, доволі часто ці розбіжності посилюються представниками еліт у власних політичних та економічних цілях.

Тривала відсутність досвіду державотворення, криза консолідації суспільства і держави стали одними з ключових причин слабого розвитку громадянського суспільства. Саме тому, проблема розвитку громадянського суспільства безумовно пов'язана з розбудовою державності, бо саме вдосконалення суспільства і держави є необхідною умовою демократизації.

Діалектика відносин громадянського суспільства і держави складна й суперечлива, так як між ними завжди відбувається своєрідний поділ організаційно-управлінської праці. Громадянське суспільство як система завжди відчуває тиск з боку державної влади. Суспільство є незалежним настільки, наскільки держава є терпимою до такої незалежності. Однак, держава не може нормально розвиватися без вільного формування громадянського суспільства, яке контролює дії політичної влади. Слабкість громадянського суспільства штовхає державу до узурпації прав громадян, внаслідок чого відбувається перерозподіл функцій держави і громадянського суспільства. У такому разі держава, окрім власних функцій, привласнює ще і функції громадянського суспільства, змушує виконувати винятково державні рішення. Незалежність громадянського суспільства як правової структури, полягає у здатності протистояти сваволі держави. Держава і суспільство існують у вигляді суперечливих безупинних взаємодії і взаємовпливу, характер і спрямованість яких значною мірою залежать від рівня розвиненості громадянського суспільства та його інститутів. Конфронтація інтересів держави і громадянського суспільства є показником неефективності державного управління і самого механізму держави. Оптимальною умовою їх компромісу слугує встановлення гармонійного єднання приватних і публічних інтересів з метою забезпечення прав людини [2].

Взаємодія громадянського суспільства і держави полягає в тому, що громадянське суспільство, по-перше, слугує соціальною основою держави, не існує поза державою; розвивається в системі взаємодії з державою через партії, вибори, представницькі органи влади, а також через групи та об'єднання за інтересами (лобізм); по-друге, впливає на створення і функціонування державних органів у власних інтересах (частина партій діє в межах держави через парламентські фракції; лобісти взаємодіють з органами виконавчої влади через консультативні комітети при уряді, його міністерствах - це так зване функціональне представництво); потребує від держави охорони і захисту життя, здоров'я, безпеки громадян, але не допускає її втручання в їх приватні інтереси; використовує норми права, встановлені і закріплені державою у формах (джерелах) права - нормативно-правових актах, нормативно-правових договорах, правових прецедентах тощо.

Роль цивілізованої держави у розвитку громадянського суспільства полягає в тому, що держава слугує формою, що організовує громадянське суспільство і створює умови для його розвитку, є відносно самостійною щодо громадянського суспільства і здійснює солідарні публічні інтереси усіх членів суспільства, встановлює "правила гри", яких повинні дотримуватися громадяни та їх об'єднання, створює сприятливі умови для їх існування і розвитку, а також не втручається в приватну сферу сім'ї, побуту, культури (перший рівень громадянського суспільства): таке втручання можливе лише з метою забезпечення особистої або громадської безпеки, не втручається в

приватні (громадянські) правовідносини: у разі вступу в такі правовідносини втрачає можливість виявляти публічну владу, тобто зберігає всі ознаки публічно владної особи за межами приватних (громадянських) правовідносин. Держава юридично забезпечує можливості громадянина бути власником, створювати громадські об'єднання, комерційні корпорації, брати активну участь у політичному житті суспільства, має межі регулювання відносин у суспільстві, що визначаються конституцією держави, міжнародними стандартами прав людини [3].

І громадянське суспільство, і держава повинні дбати про задоволення потреб та інтересів людини. Європейська традиція виходить не зі співвідношення інтересів людини і держави, а зі справедливого балансу інтересів особи і суспільства. Цей баланс розцінюється Європейським Судом з прав людини як гарантія правомірності відносин "людина - держава". Одна з головних цілей демократичних перетворень в Україні полягає в тому, щоб стимулювати розвиток громадянського суспільства. Основну роль у цьому має відіграти налагоджений механізм правового регулювання.

Отже, зв'язок громадянського суспільства і держави є досить тісним, оскільки воно слугує соціальною основою держави, не існує поза її межами, розвивається в системі взаємодії з державою через партії, вибори, представницькі органи влади, а також через групи та об'єднання за інтересами (лобізм), впливає на створення і функціонування державних органів у власних інтересах, потребує від держави охорони і захисту життя, здоров'я, безпеки громадян, але не допускає її втручання в їх приватні інтереси, використовує норми права, встановлені і закріплені державою у формах права - нормативно-правових актах, нормативно-правових договорах, правових прецедентах тощо.

Вивчення питання громадянського суспільства на сьогодні зумовлене потребами поглиблення як практичних, так і теоретичних розробок виходу українського соціуму із кризової ситуації, яка склалася. Становлення, розвиток та існування громадянського суспільства є одним із ключових векторів української політики, які першочергово вказують на соціальні перетворення, бо громадянське суспільство насамперед відображає соціальне життя.

Завдяки різним інституціям громадянське суспільство вступає у взаємовідносини з державою. З одного боку, громадянське суспільство бере активну участь у функціонуванні держави відповідно до своїх компетенцій, утворюючи таким чином її соціальний фундамент, а з іншого боку – вже сама держава активно залучена у формуванні громадянського суспільства, а також його функціонування, захищаючи його інтереси.

Загальновідомим є той факт, що громадянське суспільство складається з двох компонентів – «матеріальної», основою якої є ринкові відносини, і «нематеріальної»- до якої входять такі чинники як ментальні, духовні і правові. Цих два компоненти об'єднує така річ як середній клас. Оскільки його як такого в Україні не існує, то його потрібно формувати і основою його мають стати вільні громадяни, наділені свободою думати, вибирати, а також діяти у різних сферах життя [6].

Важливим чинником формування громадянського суспільства є демократичний політичний режим, тоді як авторитарний чи тоталітарний до близький до етатизованого суспільства. На побудову громадянського суспільства в Україні впливають також вкорінені у масовій свідомості стереотипи тоталітарного минулого, а саме орієнтація більшої частини людей на лідера, покладання сподівань на когось. Як наслідок, населення часто займає вичікувальну позицію замість громадянської активності. Досі в українському суспільстві спостерігається така тенденція, що суспільство обирає президента і свято вірить, що саме від нього залежить успішне майбутнє держави. Так,

тут є частина правди, але без належної комунікації між владою і суспільством не можливо побудувати міцну, розвинену державу. Неналежне виконання власних обов'язків, недотримання закону – все це призводить до провалу комунікації, відповідно до краху шляху до побудови успішної держави.

Для того, аби покращити ситуацію з формуванням громадянського суспільства варто, перш за все, утвердити принцип верховенства права, формування правової держави, підвищення рівня гарантованості прав і свобод, а також створення адекватної соціальної структури на основі розвитку приватної власності та ринкових відносин. Продовження практики створення найрізноманітніших правозахисних організацій, забезпечення вищого рівня незалежності ЗМІ та їх активнішої участі в політичному житті держави – через просвіту громадян та популяризацію громадських ініціатив – невід'ємний атрибут розвинутого громадянського суспільства.

Розвиток громадянського суспільства, соціальної, правової, демократичної держави у третьому десятиріччі незалежної України має отримати міцну соціально-політичну і економічну базу, а також стійку ідеологію.

На даний момент, спостерігається цікава тенденція: молоде покоління все в більшій кількості підтримує західноєвропейський напрям розвитку Української держави. Однак, двадцять дев'ять років наполегливих реформ все ж таки призвели до утворення міцної держави, але дещо слабкого громадянського суспільства. Найбільш вдалою моделлю розвитку українського соціуму було б паралельне становлення інститутів держави та громадянського суспільства, але гармонізувати цей процес, на жаль, не вдається. Одним з негативних чинників була стійка соціальна диференціація і майнове розшарування населення. Як наслідок, спостерігаються зміни соціальної стратифікації, спричинені рядом економічних чинників, що негативно вплинули на матеріальне становище громадян. Відбувається поляризація інтересів різних верств населення.

Для того, аби подолати всі ці недоліки варто ліквідувати суперечності між бажаним і реальним станом речей. Зробити це можна шляхом розвитку і зміцнення структури громадянського суспільства, встановивши справедливі правила гри між владою, графськими активістами, профспілками і підприємцями.

Таким чином, шлях до утвердження демократії в Україні лежить через розбудову громадянського суспільства. Необхідними чинниками його розвитку є: підвищення політичної культури населення, створення нових можливостей участі громадян в управлінні державними справами шляхом розвитку різних форм громадянського самоврядування і самодіяльності, а також максимальне розширення сфери судового захисту прав і свобод людини, патріотичне виховання населення, піднесення рівня суспільної свідомості тощо.

Підсумовуючи, зазначимо, що формування громадянського суспільства є досить складним процесом. Сформоване громадянське суспільство існує лише в країні з високорозвиненою ринковою економікою. В Україні варто втілити в життя концепцію взаємовідносин особи, суспільства і держави, яка зможе змінити сьогодишню ментальність людини, сформувати свідомого індивіда з високим рівнем політичної, правової та економічної культури.

Також варто зауважити, що становлення і розвиток громадянського суспільства в нашій державі має свою специфіку. В ментальності населення України досить довго панував стереотип про те, що лідер повинен вирішувати усі проблеми держави. Тобто не було достатньо стійкої взаємодії між суспільством і владою, громадяни не вбачали в цьому потреби, не усвідомлювали, що кожен з них може стати активним суб'єктом політики, створювати громадські структури і впливати на владу. Проте, Помаранчева

революція і Революція Гідності значно вплинули на свідомість населення. Все більше людей прагне брати участь в розбудові нової європейської держави. Молодь активно залучається до громадських організацій. Владні структури стають більш прозорими для громадян. Збільшується кількість волонтерських, добровольчих об'єднань, які відіграють ключову роль в розбудові громадянського суспільства.

Після Революції Гідності ми прокинулись в «новій» країні, для якої характерні особливі суспільно-політичні процеси внутрішнього життя. Відбулась активна консолідація української політичної нації, що понад усе ставить українську державність та значний успіх національного проекту. Варто зазначити, що відбулась переоцінка свідомості українців у взаємостосунках «свій-чужий», «братній народ» тощо. Зросла повага до європейських цінностей, вони стали домінуючими при виборі розвитку для українців. У нас з'явилась нова «армія волонтерів», що відіграє величезну роль у підтримці та забезпеченні військових, що перебувають в зоні АТО. Ветерани АТО також стали своєрідним осередком громадського активізму, що користується повагою та підтримкою значної частини українського суспільства. Усі вище наведені фактори безсумнівно впливають на становлення і розвиток громадянського суспільства в Україні. Перспективою подальших розвідок є ґрунтовне дослідження волонтерського руху як важливого чинника розвитку громадянського суспільства.

1. Вовк Д. Шляхи формування громадянського суспільства в Україні. URL: <https://works.doklad.ru/view/85kZttoP0Dk/all.html>
2. Воронов І. О. Виклик «Левіафану» : еволюція і перспективи громадянського суспільства : монографія. К. : Генеза, 2007. 400 с.
3. Крюков О. І. Демократичні інститути як чинник становлення громадянського суспільства. *Державне будівництво*. 2008. № 2. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2011-3/doc/2/03.pdf>
4. Коэн Д. Л. Гражданское общество и политическая теория. URL: https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/politologija/grazhdanskoe_obshhestvo_i_politicheskaja_teorija/21-1-0-4384
5. Скаун О. Теорія держави і права. URL: https://pidruchniki.com/1106041143041/pravo/vzayemodiya_gromadyanskogo_suspilstva_derzhavi
6. Поняття та принципи громадянського суспільства. URL: <https://lawbook.online/ukraine-gosudarstva-prava-teoriya/611-ponyattya-printsipi-gromadyanskogo-41765.html>

References

1. Vovk D. Shliakhy formuvannia hromadianskoho suspilstva v Ukraini. URL: <https://works.doklad.ru/view/85kZttoP0Dk/all.html>
2. Voronov I. O. Vykyk «Leviafanu» : evoliutsiia i perspektyvy hromadianskoho suspilstva : monohrafiia. K. : Heneza, 2007. 400 s.
3. Kriukov O. I. Demokratychni instytuty yak chynnyk stanovlennia hromadianskoho suspilstva. *Derzhavne budivnytstvo*. 2008. № 2. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2011-3/doc/2/03.pdf>
4. Коэн Д. Л. Hrazhdanskoe obshchestvo y polytycheskaia teoriya. URL: https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/politologija/grazhdanskoe_obshhestvo_i_politicheskaja_teorija/21-1-0-4384
5. Skakun O. Teoriia derzhavy i prava. URL: https://pidruchniki.com/1106041143041/pravo/vzayemodiya_gromadyanskogo_suspilstva_derzhavi
6. Poniattia ta pryntsypy hromadianskoho suspilstva. URL: <https://lawbook.online/ukraine-gosudarstva-prava-teoriya/611-ponyattya-printsipi-gromadyanskogo-41765.html>

Berezovska-Chmil Olena, Pylypets Uliana *Features of forming of civil society are in Ukraine*

In the article the personal touches, factors and specific of becoming and development of civil society are investigational in Ukraine.

It is educed that forming of civil society is a difficult enough process. Really the real civil society exists only in a country with a highly developed market economy. In Ukraine it costs to make reality of conception of correlation of person, society and state, that will be able to change today's mentality of man, form a conscious individual with the high level of political, legal and economic culture.

Also it costs to notice that becoming and development of civil society in our state has the specific. In mentality of population of Ukraine long enough a stereotype dominated that a leader must settle all problems of the state. Id est there was not enough proof cooperation between society and power, citizens did not see a necessity herein, did not realize that each of them can become the active subject of politics, to create public structures and influence on power.

Keywords: *civil society, public organizations, state, democracy, self-government, public activity.*